

YU ISSN 0350-185x

UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLVII

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан-Премк, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле
Ивић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Живојин Станојчић, др Драго Ђупић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1991

РАДОЛИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
(Београд)

ДВА ТОБОЖЊА ПРИДЕВА У РЈЕЧНИКУ ЈАЗУ

У својој студији *Категорија старих српскохрватских хипокористика типа Andre, Andreta (Andrete) у интерпретацији Даничића и других* професор Радосав Бошковић је једном реченицом констатовао да је Петар Будман и облик *Градетеви* (из *Дечанске хрисовуље II*) „гријешком“ схватио као посесивни придев, иако је то датив личнога имена *Граде*¹.

Ова — само наоко узредна — констатација проф. Бошковића подстакла ме је да се детаљније позабавим деривационом и морфолошком страном те и уз њу још једне Будманијеве истородне омашке, што су му се поткрале у трећем тому Рјечника ЈАЗУ.

I

1.1. На основу реченице из *Дечанске хрисовуље II* „а Tolislavu bratаnъ Grade i Vojsilъ, а Gradetevi sinъ Vitomirъ i Bogoslavъ“² Будмани је направно одредницу *Градетеv* као придев:

„GRADETEV, adj., vidi *Gradetin*. — XIV vijeka. Grade... а Gradetevi sinъ (sic) Vitomirъ i Bogoslavъ. Deč. hris. 48.“³

¹ Исп. Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 477.

² Павле Ивић и Милица Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, 120, 1–2 (даље — ДХ). Из техничких разлога у раду је доследно спроведена латинична транскрипција.

³ *Rječnik JAZU III, Zagreb, 1887–1891*, 365. Илустрација је преузета из издања: Милош С. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Гласник српског ученог друштва, друго одљење, књига XII, Београд 1880, 48, 1–2.

Да за Будманија облик *Градетеви* не може бити ништа друго до придев — види се и из његове одреднице *Граде*, у којој изричито наглашава да је у нашим споменицима потврђен само номинатив тога личног имена:

„GRADE, *Gradeta*, m. ime muško. — U spomenicima dolazi samo nominativ, ali da je osnova *Gradet* poznaje se po adjektivima *Gradetin*, *Gradetevi* i po prezimenu *Gradetić*. — XIV vijeka, a između rječnika u Daničićevu . . .“⁴

1.2. Полазећи од синтагме *Gradetevi sinь*, за коју оним заграђеним *sic* наглашава да је у *Дечанској хрисовуљи II* записано баш тако, Будмани је превидео неке чињенице што противурече његовој конструкцији, према којој је облик *Gratetevi* — придев.

Ако је у наведеној реченици облик *Gradetevi* придев, онда би то био придев одређенога вида и то у номинативу сингулара. Међутим, посесивни придеви на *-ov* и на *-in* у номинативу имају неодређени облик, док у осталим падежима могу имати, и обично имају одређени вид⁵. Разумљиво је онда што ни у нашим средњевековним споменицима — бар на истоку — посесивни придеви изведени од личних имена никад немају одређенога вида у номинативу сингулара. То показују и саме *Дечанске хрисовуље*, у којима се налази неколико примера одређеног вида на *-ovi*, али су то увек придеви изведени од апелатива, никад од личних имена.

Напомена. Што у неким говорима, рецимо у неким црногорским говорима,⁶ има примера у којима се присвојни придеви на *-ov* понекад јављају у одређеном виду баш у номинативу јединине — то је сасвим рецентна појава, која је у најновије време захватила неке наше југозападне и западне говоре.

1.3. Да *Gradetevi* не може бити придев говори управо факат што је илустрација за наведену одредницу у Рјечнику ЈАЗУ узета из *Дечанске хрисовуље II*, настале у XIV веку, када присвојни придеви на *-ov* и на *-ev* од личних имена типа *Grade* — бар на истоку — још нису потврђени у споменицима. У старијим епохама развитка нашега језика — а и других словенских језика — посесивни придеви изведени од личних имена типа *Grade*, ген. *Gradete*, дат. *Gradeti* . . . (касније *Grade*, *Gradeta*, *Gradetu* . . .)⁷ прављени су само помоћу суфикса *-inъ*, *-ina*, *-ino*. Као доказ наводим два примера из Даничићева *Рјечника из књижевних старина српских*:

„GRADE, име мушко . . .; *Gradetin тоѿ Grade*: међу људима које цар

⁴ *Рјечник ЈАЗУ III*, 364-365.

⁵ Исп. Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, речи са деклинацијом, Београд 1969, 163; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1970, тач. 241 б, 260 б.

⁶ Исп. Радосав Бошковић, *Поводом неких топонима*, Одабрани чланци и расправе, Титоград 1978, 379-392; Драгољуб Петровић, *Микропонимија Горњих Цјешиваца и Браћанца*, Прилози проучавању језика 8, Нови Сад 1972, 47-70.

⁷ Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, Београд 1874, 12; 19; 26.

Стефан даде цркви арханђеловој у Призрену бјеху у катуну Драгољевцима *Stanimirъ i Radoslavъ, sestričića Gradetina*⁸,

„MARINЪЏЕ, -ета, дем. *Marinъ ...; Marinъčetinъ, тоѡ Marinъяе: što godъ je Marinъčetina ...*“⁹

Тек касније преношен је на оваква имена и суфикс *-ов*, што се види из презимена типа *Miletović*, које је изведено према једном од деклинационих типова личнога имена *Mile* у нашем језику (*Mile, Mileta, Miletu ...*, присвојни придев *Miletov, -а, -о*).

1.4. Према свему овоме, присвојни придев од личнога имена *Grade* (ген. *Gradete//Gradeta*) није могао гласити ни *Gradetov* ни *Gradetev*, него *Gradetin*. Уосталом, управо на такав лик упућује и Будмани и то баш у одредници *Gradetes*, да би затим на истој страни навео и одредницу „GRADE TIN, m. koji pripada Gradetu. — Isporedi Gradetev ...“, а даље следи већ наведена илустрација из Даничићева рјечника¹⁰.

Но ако облик *Gradetevi* у *Дечанској хрисовуљи* II — као што је показано — не може бити посесивни придев, не значи да то није посесивни облик. Када се у наведеној реченици упореде синтагме *Tolislavu bratanъ (Grade)* и *Gradetevi sinъ (Vitomirъ)* види се да се облик *Gradetevi* налази у истом односу према речи *sinъ* у којем стоји и облик *Tolislavu* према речи *bratanъ*, види се да су оба та облика — и *Tolislavu* и *Gradetevi* — облици посесивнога датива. Тај посесивни датив је главни разлог, који обара Будманијеву конструкцију, јер се у *Дечанским хрисовуљама* категорија посесивности код личних имена готово редовно изражава дативом. Тако је она изражена и у овом Будманијевом случају, као и у многобројним случајевима у овим хрисовуљама из којих ћу неке — ради потврде — навести:

„а *sinъ Bogoju (= Bogojev) Nęgovanъ*“¹¹;

„а *sin Toloju (= Tolojev) Milošъ i ješte imъ (= njihov) bratъ Đur'dъ*“¹²;

„а *Tolislavu (= Tolislavljev) bratanъ Dobroslavъ*“¹³;

„и *Radetъko Tolislavu (= Tolislavljev) bratъ*“¹⁴;

„и *Hvaloju (= Hvalojev) sestričić Stroislavъ*“¹⁵;

„а *snъ Bogoju (= Bogojev) Nęgovanъ*“¹⁶.

⁸Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* III (фототипско издање), Београд 1975, 579.

⁹о.с. II, 48.

¹⁰*Рјечник ЈАЗУ* III, 365.

¹¹ДХ II, 90, 2.

¹²ДХ II, 115, 4–5.

¹³ДХ II, 120, 3.

¹⁴ДХ II, 127, 4.

¹⁵ДХ II, 132, 6.

¹⁶ДХ II, 176, 8.

И облик *Gradetevi* је, дакле, датив личног имена *Grade* (ген. *Gradete*), које се деклинирало по консонантским основама. А имснице мушкога и средњег рода ових основа — како каже Д а н и ч и ћ — „још од првијех времена“, уз именице мушкога рода старих *-ǫ-//-iǫ-* основа, примале су у дативу једнине утицај старих основа на *-ǫ-*. Наглашавајући да такав утицај „не сеже преко XIV вијека, него од тога вијека имају у овом падежу само завршетак *-ǫ-*“, Даничић наводи следеће примере датива на *-evi*:

а) именице средњег рода: *vrěmenevi, dėtetevi, simenevi, (sěme), umičetevi*;

б) лична мушка имена: *Klimetevi, (Klime, ген. Klimete), Lampretevi (Lampre, Lamprete), Matetevi (Mate, Matete) и Ur̃setevi (Ur̃se, Ur̃sete)*¹⁷.

Из *Дечанске хрисовуље* II овим Даничићевим примерима — уз облик Градетеви, о којем је овде реч — може се додати и датив једнине именице средњег рода *pleme, plemene — plemenevi*: „za to imь kraljevstvo mi zapisa i potvr'di selo Ma(na)stiricь da imь je i njiь plemenevi vь vьki aminь“¹⁸.

II

2.1. У истом, трећем тому Рјечника ЈАЗУ Будмани је још једном именички облик прогласио за придев:

„GOSPODEV, adj. vidi *Gospodov*. — XV vijeka u spomeniku pisanom miješanijem jezikom. *Častni služitelji Gospodevi*. Mon. croat. 156 (1493)“¹⁹.

Из овакве формулације не може се закључити да ли је Будмани имао у виду још неку илустрацију, осим ове с краја XV века (1493. г.), коју је навео према И. К у к у л е в и ћ у²⁰, а коју је касније Ђ. Ш у р м и н²¹ незнатно кориговао тиме што је уместо *častni* прочитао *čstni*. Кад би облик *Gospodevi* био придев, онда би се старије илустрације — и то за више од сто педесет година — могле наћи и у *Дечанским хрисовуљама*, у оном истом извору из кога је Будмани узео потврду за његов придев *Gradetev*:

„Načehь z(id)ati domь G(ospode)vi B(og)u mojemu“²²;

¹⁷ Ђ. Даничић, *Историја облика*, 26.

¹⁸ ДХ II, 131, 6–8.

¹⁹ *Rječnik JAZU* III, 306.

²⁰ Исп. Monumenta historica Slavorum meridionalium. Povjestni spomenici južnih Slavena. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Knjiga I. Listine hrvatske. Acta croatica. Zagreb 1863, 156.

²¹ Исп. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium. Acta croatica (ab anno 1100–1499.) Hrvatski spomenici. Sveska I. Zbirku I. Kukuljevića i R. Lopašića popunio i za tisak priredio dr Đuro Šurmin. Zagreb 1898, 379.

²² ДХ I, 62, 28.

„Obeštah se Gospodevi Bogu mojemu“²³.

Оваквих примера има у изобиљу и у старим српским повељама и у старословенским споменицима.

Колико је Будмани био уверен да је облик *Gospodevi* придев види се и из тога што га хронолошки ставља испред посесивног придева *Gospodov*, за који вели:

„GOSPODOV, adj., koji pripada *Gospodu* (Bogu). — Stariji je oblik *Gospodev*.“²⁴

2.2. И код облика *Gospodevi* поткрала се Будманију иста омашка као и код облика *Gradetevi*, али ни у овом случају не може бити говора о придеву. И као што је облик *Gradetevi* датив личнога имена *Grade*, ген. *Gradete//Gradeta*, тако је и облик *Gospodevi* датив једине од *Gospod*, именице старих -й- основа мушкога рода.

Уз ликове попут *Gospodevi* Ђ. Даничић вели да су „мушке ријечи с таким основом (на -й- — Р. Ј.) још у старом словенском језику прелазиле у овом падежу међу ријечи“ мушкога рода -ѡ- деклинације и деклинације на сугласник и међу именице средњег рода сугласничке деклинације, и примале наставак старих -й- основа -*evi*. „Тако је било не само у старом словенском језику него и у српском до половине XV вијека“, каже Даничић и наводи примере *Gospodevi*, *putevi* и *tvstevi*²⁵.

2.2.1. Међутим, што се тиче утицаја -й- деклинације у дативу једине на друге основе у старословенском језику, онда се — кад је реч о немногобројним именицама мушкога рода старих основа на -й- — уз ове Даничићеве речи мора нагласити да је наставак -*evi* забележен једино код именице *Gospodъ*. Преношење тога наставка (-*evi*) на именицу *Gospodъ* вршило се посредно — преко именица мушкога рода старих -ѡ- односно -йѡ- основа. Наставак -*ovi* из датива једине -й- деклинације почео се најпре јављати у дативу мушких личних имена. У старословенским споменицима датив на -*ovi* јавља се код следећих мушких личних имена: *Adamъ* — *Adamovi*, *Аньдрѣјъ//Аньдрѣјъ* — *Аньдреови//Аньдрѣови*, *Davidъ* — *Davidovi*, *Iavinъ* — *Iavinovi*, *Iditumъ* — *Iditumovi*, *Ioanъ* — *Ioanovi*, *Iosifъ* — *Iosifovi*, *Irodъ* — *Irodovi*, *Isusъ* — *Isusovi*, *Mosi* — *Moseovi//Mosѣovi*, *Paulъ* — *Paulovi*, *Petrъ* — *Petrovi*, *Pilatъ* — *Pilatovi*, *Simonъ* — *Simonovi*, *Hrbstosъ* — *Hrbstovi*²⁶. С мушких личних имена наставак -*ovi* почео се ширити и на датив једине именица мушкога рода сакралнога карактера, нпр. *Bogъ* — *Bogovi*, *duhъ* — *duhovi*, као и на именице које означавају лица: *člověkъ* — *člověkovі*, *rabъ* — *rabovi*, *arhijereјъ* — *arhijereovi* и сл.

²³ ДХ II, 125, 12–13.

²⁴ Рјечник ЈАЗУ III, 312.

²⁵ Исп. Ђ. Даничић, *Историја облика*, 25–26.

²⁶ Исп. Радојица Јовићевић, *Лична имена у старословенском језику*, Београд 1985, 36–38; 57; 59; 64; 68; 76–78; 85; 95–96; 98–100; 104–105; 124.

Тај наставак примале су затим и друге именице мушкога рода на -*ǫ*- из категорије живога, чак и називи животиња, додуше ретко (*lvvъ* — *lvvovi*: „zagradi usta lvvovi“²⁷), али и из категорије неживог, но само у персонифицираном значењу, на пример: *adbъ* — *adovi* („glagolaše adovi“²⁸), *mirъ* (= свет) — *mirovi* („jегда vъ mirě jesmъ, svěťъ jesmъ mirovi“²⁹).

Код именица мушкога рода меке варијанте -*ǫ*- деklinације (старе основе на -*iǫ*-) уместо наставка -*ovi* јавља се -*evi*: *vračъ* — *vračevi*, *vinarъ* — *vinarevi*, *cěsarъ* — *cěsarevi*, *mъžъ* - *mъževi*. С наставком -*evi* јавља се једном чак и именица *moře*, али у персонифицираном значењу: „predaješi ... morevi zaprěštajōštaago“³⁰.

Именица *Gospodъ*, као именица старих основа на -*i*- имала је у старословенском језику основну промену *Gospodъ*, ген. *Gospodi*, дат. *Gospodi* итд. Међутим, као сакрална реч, ова именица је почела да се морфолошки понаша и као друге именице мушкога рода сакралнога карактера, с којима се често налазила у непосредном контексту, свакако најпре као именице *Vogъ*, ген. *Voga*, дат. *Vogu* ..., *Isuъ*, *Isusa*, *Isusi*, па отуда ликови генитива *Gospoda*, датива *Gospodu*, али и по мекој варијанти, то јест, по -*iǫ*- деklinацији ген. *Gospodja*, дат. *Gospodju*. Нашавши се тако и изван своје основне деklinационе парадигме именица *Gospodъ* је уз именице мушкога рода -*ǫ*-// -*iǫ*- деklinације, особито уз именице сакралнога карактера, почела примати у дативу једине и наставак -*ǫ*- деklinације у преглашеном виду. Отуда се у старословенским споменицима именица *Gospodъ* у дативу јавља у четири лика:

а) с наставком -*i* (по -*i*- деklinацији) — *Gospodi*: у Маријину јеванђељу, Кијевском мисалу, Брижинским одломцима, Ключеву зборнику и у Супрасаљском зборнику;

б) с наставком -*u* (по -*ǫ*- деklinацији) — *Gospodu*: у Савиној књизи и у Супрасаљском зборнику;

в) с наставком -*ju* (по -*iǫ*- деklinацији) — *Gospodju*: у Зографском јеванђељу, Асеманову јеванђељу, Маријину јеванђељу, Синајском псалтиру и у Синајском еухологију;

г) с наставком -*evi* (по -*i*- деklinацији) — *Gospodevi*: у Зографском јеванђељу, Маријину јеванђељу, Асеманову јеванђељу, Синајском псалтиру, Синајском еухологију, Савиној књизи, Супрасаљском зборнику и у Енинском апостоу³¹.

²⁷ Супрасаљски зборник 158, 9–10.

²⁸ Супрасаљски зборник 476, 18.

²⁹ Асеманово јеванђеље Јв. 9, 5

³⁰ Супрасаљски зборник 412, 5–7

³¹ Исп. Ст. М. Куљбахин, *Старословенска граматика*, Београд 1930, 72–73; 84; *Slovník jazyka staroslověnského* 8, Československá akademie věd, Praha 1964, 425

2.3. Према свему овоме, облик *Gospodevi* у Будманијевој илустрацији „*častni služitelji Gospodevi*“ није посесивни придев него датив именице *Gospodъ*. Реченица се, иначе, налази у *Bilješci popa Martinca*, „писца другога новљанскога часослова“. Писана је угластом хрватском глагољицом и то — како Будмани каже — „мијешанијем језиком“, што ће рећи мешавином црквенословенскога с чакавским.

2.4. Ова друга Будманијева омашка, којом је облик именичкога датива прогласио за присвојни придев, утолико је чуднија што он сам у одредници *Gospod* наводи датив *Gospodevi*:

„GOSPOD, m. ... U našem se jeziku već od prvijeh vremena mijenja kao i drugi supstantivi muškoga roda: gen. *gospoda*, dat. *gospodu* itd. ...; ali se i stariji oblici (gen. *gospodi*, dat. *gospodi//gospodevi* itd.) nalaze u knjigama pisanim crkvenijem ili miješanim jezikom. Među ovakvijem oblicima ima ih i zlo načinjenijeh od pisaca“³².

У тражењу објашњења како се Будманију ипак поткрала таква омашка могуће је претпоставити да је синтагму *služitelji Gospodevi* буквално превео као *služitelji Gospodovi*, односно *služitelji gospodnji*, а она буквално значи *služitelji Gospodu*.

2.5. На крају — и узгред.

У цитираној одредници *Gospod* Будмани за старије облике ген. *Gospodi*, дат. *Gospodi//Gospodevi* итд. вели да се налазе у књигама писаним црквеним или „мијешанијем“ језиком и да међу оваквим облицима „има их и зло начињенијех од писаца“. Као један од таквих „зло начињенијех“ облика Будмани наводи датив *Gospodeve* у реченици „*Isprověm na me bezakonje moje Gospodeve*“.

Можда би се овај „зло измишљени“ облик датива (*Gospodeve*), који Будманију изгледа сасвим невероватан, могао протумачити као контаминација старога, углавном црквенословенскога датива *Gospodevi* и наставка *-e < -ě* из категорије именица женскога рода старих основа на *-a*. Ово утолико пре што су оба писца код којих се овакви облици јављају, а које Будмани спомиње — и Ш. Будинић (поръ *Šimunъ Budineo Zadraniъ*³³) и Ф. Главинић (o. f. *Francisko Glavinić Istrijanin*³⁴) — чакавци, један из Задра, а други из Истре. А познато је да се у чакавским говорима Истре и дан-данас чува наставак *-e* код именица женскога рода на *-a*, те, према томе, контаминација једнога нејаснога и црквенословенскога облика и једнога искључивога падежнога наставак на датој територији не би била ни чудна ни искључена. Понављам — можда.

³² *Rječnik JAZU* III, 300.

³³ Исп. *Rječnik JAZU* VI. *Popis knjiga i rukopisa upotrebljenih za rječnik*, Zagreb 1904–1910, 935.

³⁴ Исп. *Rječnik JAZU* VI, 939.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Radojica Jovičević

ZWEI VERMEINTLICHE ADJEKTIVE IM WÖRTERBUCH
DER JUGOSLAWISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE

Der Artikel behandelt zwei Versehen, die Petar Budmani im dritten Band dieses Wörterbuchs unterlaufen sind.

1. Unter Berufung auf einen Satz aus der Goldenen Bulle II. von Dečani „a Tolislavu bratanъ Grade ..., a Gradetevi sinъ Vitomirъ ...“ leitete Budmani das Stichwort *Gradetev* als possessives Adjektiv ab. Im 14. Jh., aus dem diese Urkunden von Dečani stammen, wurden possessive Adjektive von Personennamen des Typs *Grade*, Gen. *Gradete*//*Gradeta* nicht mit dem Suffix *-ev* bzw. *-ov* gebildet, sondern mit dem Suffix *-in*, was unsere mittelalterlichen Aufzeichnungen bestätigen. Die Form *Gradetevi* in dem angeführten Satz stellt eigentlich den possessiven Dativ des Personennamens *Grade* dar, der nach den Konsonantenstämmen dekliniert wurde, dagegen die Endung *-evi* aufgrund einer Analogie zur Deklination der Substantive der alten Stämme auf *-ŭ* annahm.

2. Der zweite Irrtum — das Stichwort *Gospodev*, das laut dieses Wörterbuchs gleichfalls ein Adjektiv darstellt, ist auf die falsch gedeutete Form *Gospodevi* in einer Ende des 15. Jh. datierenden Quelle zurückzuführen. Dagegen ist die Form *Gospodevi* ebenfalls der Dativ des Nomens *Gospodъ*, das früher nach der *ŷ*-Deklination dekliniert wurde, in altslawischen Schriften jedoch noch die analog zu den alten Stämmen auf kurzes *-u* übernommene Endung *-evi* aufwies.